

שאלה ותשובה לדוגמא: לפרק השירה של ח. נ. ביאליק

עריכה: המורה אלי פררה

שאלה:

קרא את השיר שלפניך וענה על הסעיפים א – ב לשאלה שאחריו.

על השחיטה / ח. נ. ביאליק

שמים, בקשו רחמים עלי!	ואם יש צדק – יופע מינד!
אם-יש בכם אל ולאל בכם נתיב –	אך אם-אחרי השמדי מתחת רקיע
ואני לא מצאתיו –	הצדק יופיע –
התפללו אתם עלי!	ימגר-נא כסאו לעד!
אני – לבי מת ואין עוד תפלה בשפתי,	וברשע עולמים שמים ימקו;
וכבר אזלת יד אף-אין תקוה עוד –	אף-אתם לכו, זדים, בחמסכם זה
עד-מתי, עד-אנה, עד-מתי?	ובדמכם חיו והנקו
התלין! הא צואר – קום שחט!	וארור האומר: נקם!
ערפני בבלב, לך זרע עם-קרדם,	נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
וכל-הארץ לי גרדם –	עוד לא-ברא השטן –
ואנחנו – אנחנו המעט!	ויקב הדם את-התהום!
דמי מתר – הך קדקד, ויזנק דם רצח,	יקב הדם עד תהמות מחשבים,
דם יונק ושב על-פתנתך –	ואכל בחשך וחתר שם
ולא ימח לנצח, לנצח.	כל-מוסדות הארץ הנמקים.

בשיר מביע המשורר זעזוע עמוק מאירוע שהתרחש.

א. הסבר מהו האירוע, מתי התרחש, ומהו הרקע לכתיבת השיר, תוך התייחסות למבנה השיר ולתוכנו.

ב. תאר והסבר את יחסו של הדובר אל האלוהים מצד אחד, ויחסו לרוצחים מצד שני. בתשובתך הדגם באלו אמצעים ספרותיים בהם משתמש המשורר להביע את רחשי נפשו לאירוע.

ראשית, יש "לפצח" את השאלה ולראות מה הן דרישות שלה. כדי להגיע למצב זה יש לבדוק מה הן מילות ההנחיה בשאלה. הראשונה היא "הסבר מהו" האירוע לאחר מכן מופיעה ההנחיה הבאה: "מתי ומהו" הרקע ... "תוך התייחסות" למבנה השיר ותוכנו. בסעיף ב' המילים הן: "תאר", "והסבר" השלישית: "הדגם באלו אמצעים ספרותיים. מכאן יש ללכת על פי מילות הוראה אלה. לענות להנחיות אלה בתוספת הסבר לכל מה שהתלמיד מציין ובכל הסבר להמחיש את הדברים ע"י דוגמאות מהשיר (במקרה שלפנינו).

טיפ! אל תסטה מהנחיות השאלה. היה ממוקד. ותמיד תשאל את עצמך את השאלות: איך, איפה, מתי ומדוע? אם תענה לשאלות אלה בהקשר למילות ההוראה, מובטח לך שתענה היטב לשאלה.

תשובה:

א. האירוע שהתרחש שבעקבותיו כתב המשורר, חיים נחמן ביאליק, את השיר "על השחיטה" הוא הפוגרום הידוע, שנערך בקהילת יהודי העיר קישינוב ב-1903. הפוגרום עורר סערה גדולה בקרב כל קהילות ישראל. מבחינה זו השיר רלוונטי גם למה שהתרחש בשואה, למרות שהוא נכתב הרבה לפני השואה, (ביאליק עצמו נפטר ב-1934) והשואה קרתה במלחמת העולם השנייה: (1942 – 1945)

בעקבות הפוגרום, ביאליק כתב שתי יצירות ספרותיות: את השיר "על השחיטה" המובא כאן, ופואמה: "בעיר ההריגה". השיר "על השחיטה" נכתב מיד עם היוודע לו על האירוע, ולכן ניתן לראות בבירור את הזעזוע וסערת-הנפש בה היה מצוי המשורר כשכתב את השיר: מבנה השיר וכל תוכנו מבטאים סערת-נפש זו באמצעים הבאים: למרות מבנהו המאורגן כביכול של השיר; שיר מובנה בארבעה בתים, אין סדר מופתי ביניהם. בתי השיר בני שבע שורות. החריזה אומנם נשמרת, אבל בתוך שורות הבתים ניתן לראות את סערת הנפש של הדובר בפיסוק, במילים ובביטויים החריפים, עד כדי קללות ונאצות, הבעות ייאוש וחוסר-אונים. חזרה על מילים ואף אמירת דברים והיפוכם בתוך הבית עצמו, למשל: ניתן לראות שבכל בית יש שני סמני-קריאה לפחות – "שָׁמַיִם, בְּקֶשׁוֹ רַחֲמַיִם עָלַי! וכן – "הַתְּפַלְלוּ אִתָּם עָלַי!"; "הַתְּלַן! הַא צְנָאָר – קוּם שְׁחַט!"; "וְאַנְחֵנוּ – אֲנַחְנוּ הַמַּעֲט!"; "וְאִם יֵשׁ-צֶדֶק – יוֹפֵעַ מִיָּד!"; "יִמְגַר-נָא כִסְאוֹ לְעַד!"; וכן הלאה גם בבית האחרון. בנוסף נראה סימני שאלה – "עַד-מָתַי, עַד-אָנָּה, עַד-מָתַי?"; מבחינה זו של פיסוק ניתן להבחין גם ב"קיטועי משפטים" כמי שסערת-נפשו ונשימתו נעתקת מעוצם הזעזוע. קיטוע זה בא ע"י קווים מפרידים – כמו בבית הראשון: "אִם-יֵשׁ בְּכֶם אֵל וְלֹאֵל בְּכֶם נְתִיב – וְכֵן "וְאַנְי לֹא מְצֵאתִיו – או כמו בבית השני: "הַתְּלַן! הַא צְנָאָר – קוּם שְׁחַט!"; "וְכַל-הָאֶרֶץ לִי גֵרָדִים – וְכֵן הֵלָא בְּכָל בֵּית וּבֵית נִמְצָא קוּוִים מִפְרִידִים כֹּלָּה, לַפְחוֹת שְׁנַיִם. אוֹלָם לֹא רַק בְּזֹאת נִינן בִּיטוּי לְזַעזוּע וְסֵעֶרֶת הַנֶּפֶשׁ שֶׁל הַדּוֹבֵר. קִלְלוֹת וּבִיטוּיִים חֲרִיפִים כְּמוֹ: "וְאַרְוֹר הָאוֹמֵר: נִקֵּם!" או ביטוי חריף כלפי האל כשהדובר מבקש **למגר** את כיסא הצדק לעד. מאידך אנו יודעים שהאל מסמל את הצדק והאמת, החסד והרחמים המוחלטים, לפחות מבחינתו של ביאליק, שהיה אדם ירא שמים. כמו שנאמר בפיוט הידוע "אל אדון על כל המעשים": "יְכֹחוֹת וּבְיִשׁוּר לְפָנַי כִּסְאוֹ זֹסֵד וּרְזוּמִים בְּלֹא כְבוֹדוֹ" וגו' או באחת הברכות של העמידה נאמר שם: "וּבְלוֹךְ עָלֵינוּ בְּהֵרָה אֲתָה ה' לְבַדְךָ בְּזוֹסֵד וּבְרְזוּמִים בְּצֶדֶק וּבְכִשְׁפֹּט" וגו'. לכן באמירה זו החריפה, מבקש הדובר **למגר את כיסא הצדק** לעולמים, אין זה ביטוי חריף סתמי, אלא לאלוהים הדברים מכוונים. הוא העושה **צדק ומשפט** לעולם כולו. וכן הלאה הדובר מנאץ (מגדף ומקלל) את מבצעי הפוגרום, שיחיו תחת שמים רקובים, שהדם לא ימחק לעולם מכותנתם, שיהווה עד, סימן ואות לרצחנותם. גם בתוך הבתים נשמעים דברים והיפוכם, דבר שמצביע על בלבול ותחושת חוסר-אונים בעקבות סערת הנפש, למשל: בבית הראשון נאמר שהדובר לא

מצא את האל ומבקש מהשמים שיתפללו בעדו, אם יש להם נתיב אליו (כי הוא, הדובר, לא מצא את הנתיב הזה) ואולם בסוף הבית נאמר: "עד מתי עד אנה עד מתי" זהו ביטוי תפילתי מובהק, אז אין לו או יש לו תפילה בשפתיו? או למשל בבית האחרון הוא מקלל את מי שמבקש נקמה ("ארור האומר נקום") אולם בסוף הבית הוא מבקש את הנקמה הכללית על כל מוסדות הארץ הנמקים, ששירקבו וימוטטו ותבוא כלייה עולמית על כל התבל. ביטויים ומילים חוזרות, לא רק לשם הדגשה, אלא כביטוי לסערת נפש ותחושת מועקה כבדה בעקבות הזעזוע מהפוגרום. מילים כמו "לנצח לנצח"; "עד מתי עד אנה" המילה **ד** מופיעה שבע פעמים בשיר! וכן המילה נקם, שלוש פעמים. וכן הלאה מילים וביטויים חוזרים.

ב. יחסו של הדובר אל האלוהים, כמי שאחראי ומשגיח על העולם כולו היא האמירה של כפירה

וערער בהגחה העליונה. הדברים באים לידי ביטוי כבר בבית הראשון. הוא מבקש מהשמים שהם, יבקשו יתפללו למענו, ומטיל ספק בקיומו של האל בכך שהוא אומר: "אם-יש בָּכֶם אֵל וְלֹאֵל בָּכֶם נְתִיב – וְאֲנִי לֹא מְצֹאתִיו – " הוא אינו מוצא את הנתיב, את הדרך לאל הזה, אשר בהשגחתו על העולם, הוא "מרשה" ונותן אפשרות למרצחים לבצע רצח מתועב כזה, בהם נשחטו נשים, ילדים וזקנים ללא הבחנה וללא סיבה. גם בפואמה הידועה "בעיר ההריגה" לאותו נושא אנו מוצאים ביטוי זהה, המטיל ספק בהשגחה העליונה של האל באומרו: "הַשֶּׁמֶשׁ זָרְחָה, הַשֶּׁטָה פָּרְחָה וְהַשּׁוּחַט שָׁחַט". כלומר: האלוהים המשגיח על הנעשה בעולמו, נותן לשמש ולצמח השיטה לפרוח ולזרוח, ולשוחט (לרוצח בפוגרום) לשחוט, כמעשי-טבע רגילים כדבר יום-ביומו. כולם נמצאים תחת השגחתו של האל ומתחת שמיו מתבצעים האירועים "הטבעיים" כמעשים לגיטימיים לכל דבר; הזריחה, הפריחה והשחיטה... זו אמירה אירונית שמתחפתה יש הטלת דופי, פקפוק וספק ביכולת ההשגחה האלוהית על הנעשה בעולם. גם בבית השלישי נמצא התייחסות לאל באומרו: "אֵם-אֲחֵרֵי הַשָּׁמַיִם מִתַּחַת רִקִּיעַ הַצֶּדֶק יוֹפִיעַ – יִמְגַר-נָא כִסְאוֹ לְעֵד!" כנאמר לעיל, האלוהים נתפס בהווה ובמסורת היהודית כמי שכיסאו מלא חסד ורחמים, הצדק והמשפט המוחלטים. ואם העם היהודי יושמד, עדיף מבחינתו של הדובר שהכסא הזה ימוגר לנצח, יובס ויושמד לעולמים!... כלומר: מבחינתו של הדובר, אין צדק בעולם יכול להתקיים מבלי שיהיה צדק גם לעם היהודי. כאן נתפס ביאליק המשורר, כמבטא את "האני הלאומי". אין הוא מדבר בשם עצמו בלבד, אלא "האני" כאן הוא ביטוי מיטונימי המסמל את הלאום היהודי בכלל. כך גם בביטוי: "עֲרַפְנִי פְּפֹלֵב, לֶךְ זֶרַע עִם-קִרְדָּם, וְכָל-הָאָרֶץ לִי גִרְדָּם –". ביחסו אל הרוצחים הדובר לא רק מקלל אותם ומבקש את הנקמה הטוטאלית, אלא יש בבית ב' למשל ביטוי לשיתוף פעולה עם הרוצח: "הַתֵּלֵן! הֵא צֹאֵר – קוּם שָׁחַט!". מרוב ייאוש ותחושת חוסר-האונים של הדובר מהמעשה ומחוסר תוחלת (תקווה) לשינוי ביחס העולם ליהודים, הוא פשוט משתף פעולה עם התליין ואומר לו (בפראפראזה) במעין נימה סרקסטית (לעג ציני): "למה לטרוח? קח לך את צווארי, והנה ערוף אותו כמו כלב, כדי שיהיה לך יותר נוח...". אולם מנגד הוא מבקש להטביע על כותנתם את דם הרצח שבצעו, שיהווה אות נצח על מעשי הפוגרום. זהו ארמוז מקראי לרצח קין את הבל. שם נתן האלוהים אות-נצח על מצחו של קין שלא נמחק לעולם, להודיע ברבים על היותו רוצח, כסמל לבוז וקלון על מעשהו. ולא רק זאת אף זאת: לאחר שכסא הצדק העולמי ימוגר, השמים יהיו רקובים מרשעות וזדון, ותחת שמים רקובים ומלאי רשע אלו הם, הרוצחים, יחיו ויהיו נקיים. שוב אמירה אירונית לעגנית:

וכי אפשר לחיות ולהיות נקיים תחת שמים רקובים ומלאי זדון? ובסוף השיר בבית האחרון, מבקש הדובר למוטט את כל מוסדות הארץ הנמקים, כלומר: לא את הנקמה הרגילה, האישית נגד מבצעי הפוגרום מבקש הדובר, להיפך! עליה הוא אומר: "ארור האומר נקום" אלא את הנקמה הטוטאלית, שתבל ומלואה, כל הארץ ומוסדותיה יירקבו, שדם הנרצחים יחתור ויקוב את תהומות הארץ. וכמו חומצה, יאכל ויחתור וימוסס שם עד התמוטטותם וכלותם הסופית, כי אין נקמת דם ילד קטן יכול לכפר על המעשה. אפילו השטן אינו יכול לדמיין, או להמציא נקמה כזאת שתספק את רגש הנקמה. מבחינת "לזכור ולא לשכוח ולא לסלוח".

ממש כדברי ניצולי-השואה לאחר מעשה, אומר ביאליק את דברו כנביא טרם זמנו, ומביא את דבריהם על הצורך הנאצי, למרות שזה התרחש שנות דור טרם מלחמת העולם השנייה. ואולי כביטוי צוואתי לכל הדורות על מעשי-הזוועה וההרג שנעשים ביהודים רק בשל היותם יהודים.

טיפים:

מה חשוב בתשובה בספרות?

- א. לענות לדרישות השאלה ולהתמקד במילות ההוראה שבשאלה. (מסומנים
- בכחול) בכל מילת הוראה שכזו יש להתייחס בתשובה ולענות עליהן ישירות.
- ב. בכל תשובה בספרות יש לפרט אירועים, מצבים ואפיזודות ולציין אותם כדוגמאות לדברים שנאמרו בתשובה. זכור! תשובה **ללא** הדגמה, פירוט וביסוס דבריו מתוך היצירה, כאילו ולא אמרת כלום... והיא רק חצי תשובה.
- ג. שאל את עצמך תמיד: איך; איפה; כמה; מתי; ומדוע? התשובה לשאלות האלה בהתייחסות לשאלה יביאו אותך אל התשובה השלמה. עכשיו הכל תלוי בכושר הניסוח שלך ובידע שלך את היצירה.
- ד. הקפד על ניסוח תחבירי נכון ולשון תקינה (ללא שגיאות כתיב, כמובן) ופיסוק נכון.
- ה. לאחר שכתבת את תשובתך. עשה בדיקה וקרא אותה שנית, לוודא שהכל ברור ונהיר, לפחות שהתשובה תהיה ברורה לך, ואתה מבין את מה שכתבת... ותקן שגיאות בהתאם (לשון, תחביר, שגיאות כתיב, פיסוק וכו').

אתר להפנתים